

weinig aandacht aan besteden, lijkt me niet het meest brandende thema. Wat volgens mij de meest belangrijke vraag is, is de vraag naar de definitie en de empirie. Hoe is in deze tijd sociologisch het begrip religie te definiëren? Maar vooral: welke voorbeelden kunnen daarbij worden aangehaald? Wat is nu (en in de toekomst) het algemene, brede beeld van religie? De grote volkskerken kunnen niet meer dienen als barometer voor de religiositeit van een samenleving. De nieuwe religieuze bewegingen zijn (vooralsnog?) kleine, elitaire groepjes die misschien wel iets zeggen over het culturele klimaat, maar nauwelijks iets over de religieuze betrokkenheid van grote delen van de bevolking. En de immigra-tie-godsdiensten en -kerken zijn gebonden aan een etnisch en cultureel bepaalde groeps-identiteit. De meeste auteurs pinnen zich bijgevolg vast op marginale voorbeelden die niet representatief zijn voor een doorsnee van de bevolking. Waar is de doorsnee religiositeit te vinden die kan dienen als 'norm', en hoe die te onderzoeken? Op deze vraag geven beide boeken geen antwoord, hun uitspraken over 'de' plaats van religie in 'de' samenleving konden mij daarom stuk voor stuk niet overtuigen, en de godsdienstsociologie lijkt on-danks de uitstekende theorieën uiteengevallen in kleine gevalstudies.

Erik Sengers

(Protestantse Theologische Universiteit/Kampen en Vrije Universiteit/Amsterdam)

Gerard Dekker. *Van het centrum naar de marge. De ontwikkeling van de christelijke godsdienst in Nederland*. Kok. Kampen, 2006. 253 blz. ISBN 9043513326. € 19.-

In mijn boekenkast staat nog steeds (de tweede druk van) de *Christelijke Encyclopedie*, die onder redactie van de theologen Grosheide en Van Iterzon in de jaren 1956 tot 1961 is verschenen. Hij staat daar minder omdat ik een *christelijke* encyclopedie nodig heb, maar veeleer om als bron van de protestantse, *i.c.* gereformeerde tijdgeest van voor en na de tweede wereldoorlog te fungeren. Immers, ook deze was, net als de eerste uit 1925-1931, bedoeld om een '*getrouwe weerspiegeling van het Protestantse denken en een betrouwbare weergave van de historische en actuele situatie te geven op kerkelijk, geestelijk en maatschappelijk gebied.*' Hij was dan ook geschreven door auteurs die waren gescreend op hun rechtzinnigheid in de gereformeerde of (neo-)calvinistische leer. Voor de geheel gerevideerde derde druk, die in het afgelopen jaar is verschenen, zijn in vele opzichten de luiken opengezet. Zo zijn de medewerkers niet uitsluitend binnen een kerkelijke, protestantse richting gezocht, ook rooms-katholieke auteurs mochten bijdragen leveren. Hiernaast is de toon van de bijdragen minder dogmatisch en veeleer beschrijvend van aard.

Het verschijnen van deze nieuwe editie was voor Gerard Dekker, emeritus hoogleraar godsdienstsociologie van de VU en eminente kenner van het Nederlandse protestantisme, aanleiding om aan de hand van bepaalde lemmata – hij spreekt van kernthema's – te kijken naar de ontwikkelingen binnen protestants Nederland. Die kernthema's zijn ondermeer de veranderingen in a) de zelfdefiniëring van het christendom, b) de plaats van de godsdienst

in de Nederlandse samenleving, c) de christelijke opvattingen over overheid en overheidsgezag, arbeid en economie, en tenslotte, in de waarden die tot het privé domein behoren als huwelijk, seksualiteit, abortus en euthanasie. Het resultaat van zijn onderzoek valt in *Van het centrum naar de marge* te lezen, en de titel geeft – niet zo verrassend, hij heeft deze *Werdegang* ook al in eerdere boeken vastgesteld – meteen zijn belangrijkste conclusies weer: de christelijke godsdienst is in tal van opzichten een marginale zaak in de Nederlandse samenleving geworden – daar verandert ook een op tal van punten ‘teleurstellende’ recente verkenning van WRR over godsdienst in het publieke domein niets aan. Het zijn niet zozeer de conclusies waartoe hij is gekomen, maar veeleer de manier waarop hij daartoe is gekomen, *i.c.* de interpretatie van de inhoudelijke verschillen tussen de kernthema’s van de drie edities die een periode van 80 jaar beslaan, die het boek de moeite waard maken.

Net als bij een goede gereformeerde preek valt het boek in drie delen uiteen. Daar is allereerst de *Inleiding*, waarin Dekker bij de lezer de *Christelijke Encyclopedie* en zijn drie edities introduceert, en vervolgens uiteenzet welke vragen hem hebben gedreven bij zijn onderzoek. Vervolgens volgt het *Beschrijvend deel*, waarin de veranderingen worden beschreven. Tenslotte, volgt het *Evaluerende deel*, waarin niet alleen de ontwikkelingen nog eens worden samengevat, maar waarin ook een uitstapje naar de toekomst van het christendom wordt gemaakt. Dat die bij gelijkblijvende omstandigheden ‘marginaal’ zal blijven, zal voor wie geen vreemdeling in het Nederlandse godsdienstsociologische Jeruzalem is, niet zo verbazingwekkend zijn. Het is een ook voor de geïnteresseerde leek leesbaar en informatief boek geworden. Temeer omdat Dekkers beschrijvingen worden geïllustreerd door tientallen pagina’s met vergelijkingen van onderdelen van lemmata uit de drie edities. Zoals Dekker laat zien kan de nieuwe *Christelijke Encyclopedie* dan wel niet langer fungeren om het Nederlandse protestantisme te betrappen, maar hij is voor sociale wetenschappers zeer wel geschikt om de teloorgang van eertijds onaantastbaar lijkende instituties op te sporen.

Durk Hak (als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen en de Seniorenacademie, beide te Groningen)

Droogers, André. *Het gedwongen huwelijk tussen Vrouwe Religie en Heer Macht*. Amsterdam: Vrije Universiteit (afscheidsrede), 2006; *Playful religion. Challenges for the study of religion*. Essays by André Droogers and Peter B. Clarke, Grace Davie, Sydney M. Greenfield, Peter Versteeg. Edited by Anton van Harskamp, Miranda Klaver, Johan Roeland, Peter Versteeg. Delft: Eburon, 2006. 978-90-5972-104-3. £ 30.00.

In de zomer van 2006 nam de cultureel antropoloog André Droogers afscheid als hoogleraar van de VU. Dat gebeurt in de regel niet zonder bepaalde rituelen, en ook Droogers heeft zich daar niet aan onttrokken. Een onderdeel ervan is een afscheidsrede, die in het